Bevarade kulturmiljöer och utvecklat samhälle

Rapport

Jan Olov Westerberg

Juni 2017

Kulturförvaltningen
STOCKHOLMS LÄNS LANDSTING

Sammanfattning

I Stockholms län finns en mångfald kulturmiljöer, som bildats allt sedan människorna började bosätta sig i området. Kulturmiljöerna är en tillgång med stor betydelse för att höja ett områdes attraktivitet och skapa en identitet med en historisk dimension närvarande.

Den snabba bebyggelseutvecklingen gör att det ibland är svårt för kulturmiljövårdens aktörer att komma in i planerings- och exploateringsprocesserna i rätt skede. Det finns ett utrymme för en regional aktör att ge stöd till den lokala nivån. I denna förstudie ges förslag att skapa ett *Kulturmiljönätverk Stockholm* av rapportens författare Jan Olov Westerberg.

Vädersolstavlan i Storkyrkan, Stockholm. Motivet är ett väderfenomen, Halo, och tavlan målades ursprungligen av *Urban Målare*. Originalet är förlorat och den nuvarande tavlan är en kopia från 1636 målad av *Jacob Heinrich Elbfas*.

Innehåll

Sammanfattning **2**

Förord **5**

Inledning **7**
Uppdraget 7
Källor 7
Genomförande 7

Spår av vår historia - kulturmiljö **9**
Vad är kulturmiljövårdens syfte? 9
Vad menar vi med begreppen? 9
Att tolka och värdera 10
Kulturmiljövården och museiområdets utveckling 11
Nya roller i nya landskap 16

Vilka är aktörerna i kulturmiljövårdslandskapet? **17**
Civilsamhället 17
Kommunerna 18
Regionala aktörer – landstingskommunala och statliga 18
Staten på nationell nivå 18

Stockholms län –goda förutsättningar men stora utmaningar **20**
Ett län med stora utmaningar... 20
... och stora möjligheter! 21
Stockholms läns museum – en regional resurs 22

Förslag till fortsatt arbete **25**
Stockholmsmodellen för regional kulturmiljövård – Stockholms kulturmiljönät 26
En kartläggning av resurser och förutsättningar 27
Systematisk kompetens- och systemutveckling 28
En ny roll för länsmuseet 29

Källor **32**
Samtal 32
Webb 32
Officiellt tryck 32
Litteratur, artiklar mm 33

Förord

I samband med att jag har haft förmånen att utföra detta uppdrag har jag slagits av några saker som är viktiga att hålla i minnet inför kommande insatser. Den första är den mångfald natur- och kulturmiljöer som finns inom Stockholms län. Många av oss som inte vuxit upp i länet, och kanske fler ändå, associerar Stockholm med storstadsmiljön. Vi har kanske mest mött det landskap som vi kan se mellan Arlanda och Stockholm, parallellt med någon av de stora genomgående infartslederna eller från tågfönstret. Länet har så mycket mer: från glesbygd till stadskvarter, från odlingslandskap till asfaltsdjungel, från storskog till skärgård. Allt resultatet av tusentals års interaktion mellan oss människor och det omgivande landskapet.

Mångfalden är en stor tillgång, eftersom det genom denna är möjligt att i det fysiska landskapet runt omkring oss beskriva och genom det skapa förståelse för i princip alla steg i den historiska utveckling som lett fram till dagens huvudstadsregion. Mångfalden är också en utmaning, då den dels ställer krav på en mångfald kompetenser och insatser, dels då den måste identifieras på både lokal, regional och nationell nivå för att kunna förstås och därigenom också bevaras.

Det andra är resursrikedomen vad gäller både individuell och institutionell kompetens som finns samlad inom Stockholms län. Självfallet är denna rikedom ojämnt fördelad mellan länets kommuner, men ur ett samlat perspektiv har regionen tillgång till avsevärt större resurser än många andra inom landet. Inte konstigt, eftersom Stockholms län både innehåller landets befolkningscentrum och huvudstad.

Sammantaget har jag fått en bild av en region med särskilt stora förutsättningar att, genom samverkan och samarbete grundat på en tydlig roll- och ansvarsfördelning, möta de utmaningar som det nuvarande exploateringsläget utgör.

Luleå den 24 juni 2017

Jan Olov Westerberg

Judiska begravningsplatsen *Kronoberg*, anlagd 1787.
Sista begravningen skedde 1857.
Foto: Jan Olov Westerberg 2017, licens CC-BY-SA.

Inledning

Uppdraget

Det uppdrag som har legat till grund för denna förstudie har i upphandlingsunderlaget från Stockholms läns landsting, kulturförvaltningen, KN 2017/353 definierats på följande sätt:

> ”I Stockholmsregionen byggs det som aldrig förr. Därigenom finns en utmärkt möjlighet att utveckla de värdefulla kulturmiljöer som finns i kommunerna.
>
> För att det ska kunna ske en positiv utveckling och inte enbart fastna i exempelvis diskussioner om rivning kontra bevarande behöver frågan komma in på agendan i tidigt skede. Det behövs arbetsprocesser som skapar lösningar och inte låsningar. Men även exempel på hur nybyggnation och ny arkitektur berikar och gör värdefulla kulturmiljöer ännu mer spännande och attraktiva.
>
> Hur åstadkommer man detta? Vilket stöd behöver kommunerna? Hur kan det lokala engagemanget stärkas? Hur ser fastighetsägarna på kulturmiljöerna? Medborgarna i länet? Kan arbetet ske mer resurseffektivt och nå bättre resultat genom samarbete? Vilka roller har de som arbetar professionellt med detta? Hur kan rollerna utvecklas? Och hur kan olika roller mötas i fruktbar samverkan?
>
> Stockholms läns landstings kulturförvaltning ska vara en strategisk samordnande part för länets kulturaktörer och kommuner inom kulturområdet. Flera kommuner i länet har efterfrågat ett samlat arbete som besvarar frågor som de ovan inom kulturmiljöområdet. En översyn av de viktiga frågor man står inför inom området och de möjligheter dessa frågor öppnar upp för är ett uttalat behov.
>
> En förstudie ska titta på hur vi under en viss tid kan arbeta med att utreda frågorna ovan. Syftet är att öka förutsättningarna att använda byggboomen i Stockholm för att bidra till en positiv utveckling av våra byggda miljöer.”

Källor

Källorna till förstudien är främst officiellt material, litteratur samt genomförda intervjuer. Källor redovisas i förstudiens avslutning.

Genomförande

Förstudien har genomförts i fyra steg:

1. Genomgång av uppdrag och metodik med uppdragsgivaren
2. Inläsning av relevant material och fältstudier
3. Samtal med företrädare för kommuner och andra aktörer
4. Rapportutformning

Tiden för förstudien har inte medgett djupare diskussioner och ett processorienterat arbetssätt, då tiden på året är intensiv för många av aktörerna. Detta till trots har det varit tydligt vilka åtgärder som skulle kunna inledas och vilka skulle kunna öka ”utväxlingen” av den regionala kulturmiljövården.

Förstudien har, på en övergripande nivå, föredragits kommunernas kulturchefer i anslutning till ett seminarium den 15 juni 2017.

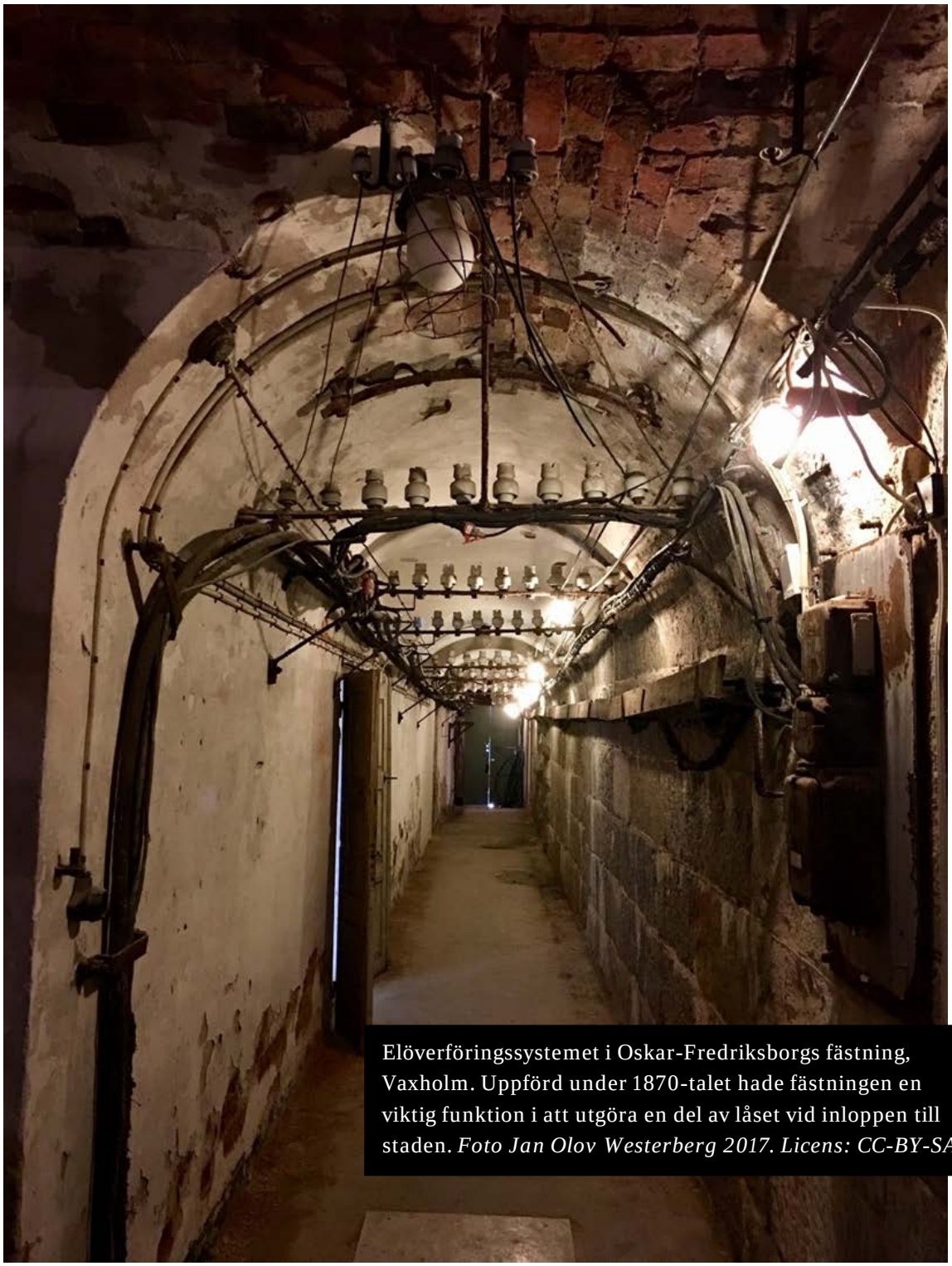

Elöverföringssystemet i Oskar-Fredriksborgs fästning, Vaxholm. Uppförd under 1870-talet hade fästningen en viktig funktion i att utgöra en del av låset vid inloppen till staden. *Foto Jan Olov Westerberg 2017. Licens: CC-BY-SA.*

Spår av vår historia - kulturmiljö

I denna del av utredningen redovisas dels definitioner av några centrala begrepp och dels kortfattat den historiska utvecklingen fram till nutiden. Bägge delarna är viktiga eftersom vi utan gemensamt överenskomna och accepterade definitioner inte vet vad vi pratar om, och då vi utan att ha kunskap om den utveckling som lett oss fram till situationen av idag, kommer att ha svårt att förstå denna.

Vad är kulturmiljövårdens syfte?

Kulturmiljövård handlar om att skapa förutsättningar för oss och våra efterföljare att i vår fysiska omgivning förstå något av den utveckling som lett fram till det samhälle som omger oss idag. Utan kunskap om vår historia och dess fysiska uttryck kommer vi att få svårare och svårare att fatta kloka och välgrundade beslut om vilken väg vi vill att framtiden ska ta. Ett samhälle utan minne, är inte mer fungerande än en människa utan minne. Gamla misstag riskerar att upprepas, om och om igen, om vi inte kan lära oss av vad som har skett före vår tid.

Vårt samlade kulturarv - i det som vi idag kallar Sverige - är summan av en lång rad händelser på individuell, grupp- och samhällelig nivå. Ända sedan den allra första tid då människan kom till Norden, i randområdena runt den smältande inlandsisen, har vi påverkat det omgivande landskapet och lämnat spår efter oss. När de fasta bygderna väl etablerats påverkades dessa av mötet med andra människor på en lång rad olika sätt. Gränshandel, fjärrhandel, krig, plundring, ockupation, kolonisation, kompetens- och arbetskraftsbehov – formerna för mötet mellan de bofasta och omvärlden har varit otaliga genom vår historia. Alla har lämnat både sina fysiska spår och mentala strukturer. Dagens samhälle bygger på många kulturarv som alla bidragit och bidrar till utvecklingen.

Kulturmiljövårdens syfte är att skapa förutsättningar för att spåren av dessa kulturarv ska kunna ses, förstås och tillgängliggöras för alla oss som lever i vårt land.

Vad menar vi med begreppen?

Två centrala begrepp som har stor betydelse för arbetet med att bevara och förädla kulturmiljöer är kulturarv och kulturmiljö. Det finns många olika definitioner av begreppen och här används de som fastställts av Riksantikvarieämbetet som är förvaltningsmyndighet för kulturarvsfrågor, kulturmiljö och museer.

”Kulturarv – avser alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig påverkan. Oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form – kulturarv eller kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv. Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen, till exempel det biologiska kulturarvet, det industriella kulturarvet eller modernismens kulturarv.

Kulturmiljö – avser hela den av människor påverkade miljön, det vill säga som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. En kulturmiljö kan preciseras och avgränsas till att omfatta en enskild anläggning eller lämning, ett mindre eller större landskapsavsnitt, en bygd eller en region. Det kan röra sig om intensivt utnyttjade stads- eller industriområden såväl som extensivt påverkade skogs- eller fjällandskap. Kulturmiljön omfattar inte bara landskapets fysiska innehåll utan även immateriella företeelser som ortnamn eller sägner som är knutna till en plats eller ett område. Kulturmiljön är en del av kulturarvet."

Kulturmiljön har alltså flera dimensioner. Den kan bestå av både enskilda **objekt** (en fornlämning, ett vägavsnitt, en byggnad, ett fält), eller den kan bestå av **sammansatta landskap** med en mångfald objekt som i ett sammanhang särskilt tydligt kan berätta om den historiska utvecklingen. Kulturmiljön är både **materiell** - det som vi kan se och känna med våra sinnen – och **immateriell** – sådant som vi måste få oss förmedlat.

Ett begrepp som har stor betydelse för bevarandearbetet är **landskap**. Landskap kan definieras på en mångfald olika sätt men den i detta sammanhang lämpligaste är den som läggs fast i den europeiska landskaps-konvention som Sverige har ratificerat. Enligt denna är landskap ett område sådant det uppfattas av människor och vars karaktär och sammansättning är resultatet av både påverkan och samspelet mellan naturliga och mänskliga faktorer.

Jarlabankes bro, Täby kommun. Vägbanken över ett sankt område uppfördes ursprungligen på 1000-talet e Kr.
Foto: Jan Olov Westerberg 2017. Licens CC-BY-SA.

Att tolka och värdera

Det är vare sig önskvärt eller möjligt att bevara alla de fysiska spår som finns av vår historia. Detta är särskilt tydligt när det gäller kulturmiljön. Allt framgångsrikt bevarandearbete bygger på tolkning och värdering. Det spelar ingen roll om det handlar om naturvård eller kulturmiljövård: de bakom-liggande principerna (om än inte alltid syftet) är detsamma. På ett eller annat

sätt måste de historiska spåren och de sammanhang i vilket dessa ingår tolkas och värderas.

Tolkningen kan utgå från två faktorer: ett enskilt objekts **unika värde** och vilket **tidsskikt** som det kan berätta om. Pyramiden ovan syftar till att beskriva å ena sidan det mindre antal objekt vid pyramidens spets som är så unika att de måste bevaras utan att det förvanskas och å andra sidan det vardagliga landskapet vid pyramidens fot, där olika typer av åtgärder kan ske utan att den historiska dimensionen i landskapet för den skull försvagas.

Värdebegreppet är komplicerat eftersom det har många inneboende dimensioner, där några kan vara:

- ålder (äldsta byggnaden i Norrtälje, första hamnen på Ekerö)
- byggnadsteknik (enda kända medeltida stenhuset i Botkyrka)
- arkitektur (Tessins palatsbyggnader, Östbergs stadshus)
- historisk laddning (platsen för första kända tinget i Haninge)

Tidsskikt är vilken del av vår historia som objekten berättar om. Exempel på tidsskikt kan vara:

- det förhistoriska Stockholm
- tidiga industriella landskap
- skärgårdens agrarbygder
- försvaret av huvudstaden
- efterkrigstidens samhällsexpansion
- industrilandskapet

Framgångsrikt bevarandearbete bygger på att tolkningen och värderingen sker på ett kompetent sätt och att de aktörer som deltar i arbetet sedan kan tillämpa de redskap som finns i verktygslådan i form av legala, ekonomiska och informativa styrmedel.

Styrmedlen disponeras av olika aktörer: till exempel har staten huvudansvar för hanteringen av kulturmiljölagstiftningen, medan kommunerna har huvudansvar för den fysiska planeringen. Detta ger att bevarandearbetet – förutom kompetenta experter inom en lång rad olika områden - förutsätter en fungerande samverkan mellan olika aktörer där roll- och ansvarsfördelningen är känd, förstådd och accepterad.

Kulturmiljövården och museiområdets utveckling

Mycket talar för att människan alltid har haft ett intresse för sin historia och spåren av denna. Detta intresse har omsatts på olika sätt: som samlandet av föremål och arrangerandet av dessa i utställningar, som bevarande av byggnader och anläggningar som på ett eller annat sätt kan beskriva en

händelse eller ett förlopp som ansetts viktigt, som skapandet av monument över viktiga händelser eller personer. En av de äldsta anläggningar vi känner som skulle kunna beskrivas som ett museum fanns i Ur på 500-talet före vår tideräknings början. Det skapades av prinsessan Enigaldi-Nanna och visade föremål som berättade om Mesopotamiens historia.

I Sverige brukar 1600-talet ses som tiden då den officiella kulturmiljö-vården föds. År 1630 inrättar Gustav II Adolf riksantikvariebefattningen vars första innehavare är Johannes Bureus. År 1666 beslutades om ett särskilt ”Placat och Påbudh, Om Gamble Monumenter och Antiquiteter” som ofta anses vara en av de äldsta lagstiftningarna inom området i världen.

Orsakerna bakom tillkomsten var sannolikt en kombination av en genuin vilja att värna om fornlämningar och monument och den göticistiska idéströmningen som ville placera Sverige som ett centrum för civilisationens och dess ursprung. Antikvitetskollegium (Riksantikvarieämbetets företrädare), Kungliga Biblioteket och Riksarkivet etableras. Under stormaktstiden hade vårt land och dess härskare ett behov av att positionera sig som en ledande nation i Europa. Samlingar av konst, naturalier, böcker och gamla föremål lägger grunden för många av dagens statliga museer.

Under 1700-talet är stormaktstiden över. Det är inte längre möjligt att skaffa nödvändiga resurser genom plundringar i andra länder. Fokus inriktas mer på att upptäcka inom landet. 1739 inrättas Kungliga Vetenskapsakademien, med syfte att stödja och stärka forskning inom olika områden. Den unga akademien ger stöd till olika forskare – mest känd är Carl von Linné - att genomföra resor inom landet för att kartlägga och beskriva dess olika delar men också dess historia. Statens intresse för samlande och dokumenterande minskar något, samtidigt som enskilda personer ofta bildade och resursrika, fortsätter en antikvarisk tradition av insamling.

1753 inrättas Kungliga Vitterhetsakademien, som en humanistisk motpol till den tidigare etablerade Vetenskapsakademien vars huvudfokus var inom naturvetenskaperna. Vetenskapsakademien inleder vid mitten av 1700-talet en systematisk insamling av naturalier, säkerligen som ett resultat av påverkan av Linné och dessa samlingar, och är tillsammans med tillförda privatsamlingar samt kungliga samlingar grunden för Naturhistoriska riksmuseet.

År 1817 beslutar riksdagen om ett årligt anslag till vad som kallas Kongligt Museum på Stockholms slott. Detta har beskrivits som ett första exempel på ett offentligt engagemang i det svenska museiväsendet.

Efter förlusten av Finland efter 1808–1809 års krig, den så kallade riksspränggningen, växer intresset för den historia som kan återfinnas i landskapet. Skälen är många men bland dessa finns med stor sannolikhet ett behov av förebilder från svunna tider i ett läge där samhället var i kris. Göticismen vinner återigen mark genom den rörelse som kallas nygöticismen, intresset för fornminnen och uppteckningar av äldre tider och ”folkets” minnen ökar.

Industrialismen skjuter fart under 1800-talet. Stora reformer genomförs, och inrättandet av folkskolan 1842 har sannolikt den största betydelsen när det gäller att öka folkbildningen. Men också genom att den skapar en bild av ett mer ”sammanhållet Sverige” än vad som sannolikt funnits.

Stockholmsutställningen 1930.
Okänd fotograf. Licens PD.

Delvis som en reaktion mot industrialismen och vad som uppfattas som ”främmande” impulser växer hembygdsrörelsen fram. I och med de snabba förändringar av samhället genom emigrationen, en kraftig urbanisering och ökande kunskapsnivåer växer viljan hos många att ”rädda kvar” så mycket som möjligt av det gamla. En del i detta blir att stads- och provinsmuseer börjar skapas vid slutet av 1800-talet, företrädelsevis i regi av hembygds- och fornminnesrörelsen. Det sena 1800-talet har ibland beskrivits som det svenska museibyggandets första guldålder.

Mot slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet inleds också den process som kan kallas professionaliseringen av kulturarvsarbetet, genom tillkomsten av institutioner och akademisk forskning vid universitet och institutioner. Samtidigt har det funnits spänningar mellan å ena sidan den statliga kulturmiljövården - som främst varit koncentrerad kring Historiska museet - och å andra sidan de mer eller mindre ideellt framvuxna regionala museibildningar som växt fram under det sena 1800-talet. En statlig kommitté föreslår 1921 inrättandet av så kallade landsantikvarietjänster. Dessa skulle bistå provinsmuseerna i frågor som rörde kulturminnen. Förslagen avvisades, men kom ändå att genomföras efter initiativ från riksantikvarie Sigurd Curman. Från 1927 ges ett särskilt statligt stöd via riksantikvarien till varje län för byggnader och museisamlingar. Landsantikvarierna blev anställda vid

provinsmuseerna och hade både regionala och statliga arbetsuppgifter i det att de hade ansvar för att ”bistå” Riksantikvarieämbetet.

1942 sker ett stort genombrott genom att flera nya lagar instiftades: dels en lag om fornminnen, dels en om skydd för kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Fornminneslagen blir tvingande och ger ett absolut skydd, medan lagen som skydd av byggnader bygger på ett frivilligt deltagande från fastighetsägarna. Lagstiftningen utvecklas under andra halvan av 1900-talet och integreras mer och mer i andra lagar genom olika former av hänsynsparagrafer.

Det är också under efterkrigstiden som kulturmiljövården mer och mer börjar skiljas ut från museiverksamheten. Förändringen är viktig, eftersom den också från 1970-talens reformarbeten delvis leder till en begynnande polarisering mellan statliga och kommunala ansvarsområden. Så ges till exempel kommunerna ett primäransvar för den fysiska planeringen, samtidigt som statens ansvar fokuseras på myndighetsutövning och statliga intressen.

Riksintressen för kulturmiljövården inom Stockholms län. Tillkomsten av riksintresseinstrumentet är nära förknippat med förändringarna i den fysiska planeringen under 1960- och 1970-talen. *Källa: Länsstyrelsernas GIS-kartor*

Perioden efter 1970 har sett en lång rad förändringar. Det skulle inom ramen för denna förstudie föra för långt att redovisa dessa i detalj. I tabellen nedan framgår ett urval av de mer viktiga utredningar och propositioner som påverkat förändringar inom kulturmiljö- och museiområdet mellan 1970 och 2017. Många av dessa innehåller utmärkta redovisningar av både historik, omvärlden och behoven av olika utvecklingsinsatser.

År	Reform/beslut
1972	SOU 1972:45, MUS65 betänkande angående kulturminnesvård
1974	Proposition 1974:28, Kulturpolitiken del 1. Kulturpolitiska mål, principer för stöd till länsmuseer, länsstyrelsernas uppdrag utvidgas, kulturrådet blir myndighet, Riksantikvarieämbetet (RAÄ) ska omorganiseras.
1975	Proposition 1975:20, Kulturpolitiken del 2. Förstärkningar på RAÄ.
1976	Proposition 1975/76:135, Kulturpolitiken del 3. Regionaliseringen preciseras, ändring i lagstiftningen.
1977	Proposition 1976/77:100. Budgetproposition med anslag till regionala museer.
1979	Proposition 1978/79:100. Budgetproposition med 100 nya grundbelopp till länsmuseerna.
1981	Proposition 1980/81:122. Nytt byggnadsvårdsanslag att fördelas av RAÄ. Begränsad länspott.
1987	Plan- och bygglagen samt Naturresurslagen träder i kraft
1988	Proposition 1987/88:104. Ny kulturminneslag. Höjda anslag.
1989	Kulturminneslagen träder i kraft.
1990	Proposition 1989/90:146. Landskapsvårdsersättning införs.
1991	Proposition 1988/89:154. Samordnad länsförvaltning införs och organisationstvånget avskaffas.
1991	SOU 1991:64. Utredning om förvaltning av vissa kulturmiljöer.
1992	SOU 1992:107. Utredning om arkeologi och exploatering.
1993	Förordning (1993:379). Bidrag för kulturmiljövård, delegation till länsstyrelserna.
1995	Kyrkoärenden delegeras till länsstyrelserna.
1995	EU-inträde med förändringar bl.a. i bidragssystem för stöd till värdefulla odlingslandskap.
1996	Proposition 1996/97:1. Kulturproposition bl.a. angående att bidraget till länsmuseernas bör preciseras.
1996	SOU 1996:128. Kulturarvsutredningens betänkande om skyddet för kulturmiljön.
1999	Proposition 1997/98/45. Miljöbalken.
1998	Proposition 1997/98:145. Miljömålssystemet introduceras.
1999	Proposition 1998/99:114. Kulturarv, kulturmiljöer och kulturföremål.
2001	Proposition 2002/03:1. Budgetproposition med bl.a. ytterligare medel till regionala museer.
2009	SOU 2009:15. Kraftsamling! Museikoordinatorns rapport.
2009	SOU 2009:16. Kulturutredningen.
2009	Proposition 2009/10:3. Tid för kultur. Nya kulturpolitiska mål, ”portföljmodellen” för fördelning av statliga bidrag samt vård av kulturarvet.
2010	SOU 2010:11. Spela samman – en ny modell för statens stöd till regional kulturverksamhet.
2010	SOU 2010:34. På väg mot en ny roll – överväganden och förslag om riksutställningar.
2015	SOU 2015:89. Ny museipolitik.
2017	Proposition 2016/17:116. Kulturarvspolitik och museilag.

Utvecklingen efter 1970-talet har lett fram till dagens läge där Sverige i ett internationellt perspektiv har en aktiv, kompetent och närvarande kulturmiljövård. Detta har skett genom en kombination av ett systematiskt arbete för att utveckla de styrmedel som sektorn disponerar, sektorns närvaro i andra områden som till exempel samhällsplanering, naturvårds-, landsbygds- och skogspolitik. Antalet aktörer har ökats, främst genom att länsstyrelserna från mitten av 1970-talet fram till det tidiga 2000-talet får utökade personella resurser genom tillkomsten av länsantikvarier. Men också genom att det i ett antal kommuner finns tillgång till personal med antikvarisk kompetens.

Samtidigt med denna utveckling, som i stort varit positiv, innebar 1970-talets förändringar en tydlig förskjutning av inflytandet över kulturmiljövården från föreningsdrivna och kommunala organisationer till staten. Detta ledde inte sällan till motsättningar mellan olika aktörer och det är först under första halvan av 1990-talet som roll- och ansvarsfördelningen till viss mån klargjordes.

Nya roller i nya landskap

Under 2010-talet har förändringen fortsatt. Den redskapslåda som successivt byggts upp har förändrats. Dels genom inträdet i EU samt tillgången till medel från den gemensamma strukturfondspolitiken och jordbrukspolitiken, dels genom införandet av den så kallade portföljmodellen, som ger de framväxande regionerna ett större eget ansvar över fördelningen av medel till de regionala kulturinstitutionerna.

Inom den statliga kulturmiljövården har förändringar skett både inom Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna. Generellt och delvis förenklande kan sägas att den roll- och ansvarsfördelning som tidigare rått har blivit mer otydlig, dels eftersom länsstyrelserna kommit att fokusera på framförallt myndighetsutövningen och hantering av områden av riksintressestatus, dels att Riksantikvarieämbetets roll mer och mer förändrats och förskjutits mot en roll i fråga om generella kulturarvsfrågor.

Denna förskjutning har skapat både ett behov av och ett utrymme för en utvecklad roll för den regionala kulturmiljövården inom ramen för landsting/regioner. Idag saknas en aktör.

Torekällbergets friluftsmuseum i Södertälje kommun etableras av Östra Södermanlands kulturhistoriska förening 1918 med syfte att ”att i ett museum undan förstörelsen rädda och bevara de föremål av värde, som ännu kunna finnas kvar som minnen av och vittnesbörd om våra förfäders liv och verk”. *Foto: Jan Olov Westerberg 2017. Licens CC-BY-SA.*

Vilka är aktörerna i kulturmiljövårdslandskapet?

Civilsamhället

Det kan i detta sammanhang inte nog understrykas, vikten av civilsamhällets engagemang och delaktighet i arbetet med att bevara vårt kulturarv och dess kulturmiljöer. Ända sedan folkrörelserna börjar växa fram i det sena 1800-talet har föreningslivet på olika sätt tagit stort ansvar - och i många fall drivit utvecklingen framåt. Även om professionaliseringen av arbetet, tillsammans med institutionaliseringen, har bidragit att utrymmet för enskildas engagemang över tiden minskat och förändrats är det mycket ofta att förändringar i den lokala miljön väcker intresse av människor som bor i ett område.

Exempel på aktörer inom civilsamhället är hembygdsrörelsen, olika former av byautvecklings/stadsdelsutvecklingsgrupper, lokalavdelningar av svenska turistföreningen, naturskyddsföreningen.

Civilsamhällets aktörer bygger på medlemmarnas intressen och prioriteringar samt de ekonomiska förutsättningar dessa skapar genom sina medlemsavgifter, förmåga att attrahera bidragsgivare samt i viss utsträckning bidrag från främst kommun och stat.

Kommunerna

Kommunerna har ett stort ansvar för bygg- och exploateringsverksamheten inom respektive kommun genom det så kallade planmonopolet. Detta beskrivs ofta som en av de viktigaste förutsättningarna för det kommunala självstyret, eftersom det ger kommunerna rådighet över användningen av mark- och vatten inom kommunerna. Hanteringen av planmonopolet är en tydlig myndighetsfunktion och regleras av en rad lagar, förordningar och regelverk, främst bland dessa plan- och bygglagstiftningen. Kommunerna har vidare viktiga myndighetsuppgifter inom det lokala miljöarbetet samt ger stöd till föreningslivet på olika sätt.

Regionala aktörer – landstings- kommunala och statliga

Länsstyrelsen är som regionalt verkande statlig myndighet den myndighet som har de största uppgifterna med koppling till kulturmiljöarbetet. Detta gäller både i fråga om hantering av kulturminneslagen med följdlagstiftning samt bidragsgivning till olika ändamål för vård- och skötsel till kulturmiljövården. Länsstyrelsen har tillsyn över planeringssystemet och yttrar sig till kommunerna i fråga om olika former av planer samt kan överklaga dessa. Länsstyrelsen bevakar slutligen läget för riksintressen inom länet. Landstinget är huvudman för de regionala kulturinstitutionerna, inklusive länsmuseet där också fyra kommuner samt hembygdsförbundet är stiftelsebildare. Landstinget ger bidrag till föreningar och organisationer och leder arbetet med utformning av regionala utvecklingsstrategier.

Staten på nationell nivå

Riksantikvarieämbetet är huvudmyndighet för kulturmiljövården inom landet och har som sådan ett samlande ansvar. Riksantikvarieämbetet bereder frågor för regeringens beslut och samverkar med andra myndigheter som har delansvar inom sektorn, till exempel Naturvårdsverket, Boverket, Skogsstyrelsen, Jordbruksverket och ansvarar för policy- och inriktningsfrågor.

Bolinders strand i Kallhäll, Järfälla kommun, är ett bra exempel på tillvaratagande av en historisk miljö – Bolinders fabriks ABs anläggning för produktion av maskindelar, spisar m.m. – i samband med nyexploatering av ett område.
Foto Jan Olov Westerberg 2017. Licens: CC-BY-SA.

Stockholms län –goda förutsättningar men stora utmaningar

Ett län med stora utmaningar…

Stockholms län är den region i vilken Sveriges huvudstad ligger. Regionen är landets befolkningstätaste och med en mycket snabb tillväxt inom en rad olika områden. Inte minst gäller detta befolkningsutvecklingen.

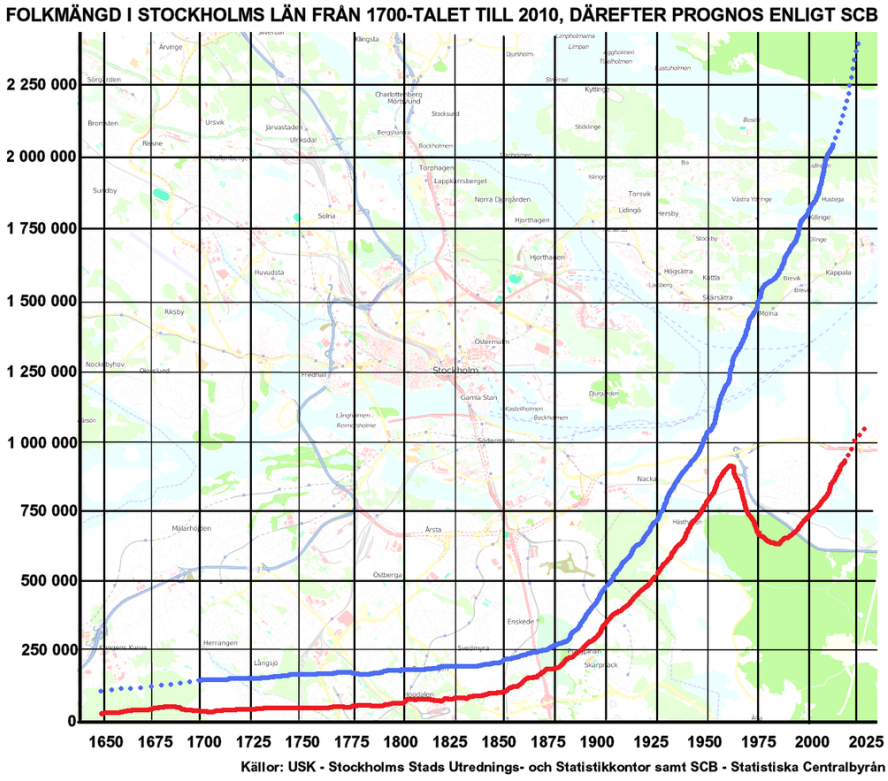

Stockholm är den enda region som har utvecklat en samlad regional utvecklingsstrategi, RUFS. I arbetet med den regionala utvecklingsplanen, RUFS 2050, lyfts sex utmaningar fram:

1. Att möjliggöra befolkningstillväxt och samtidigt förbättra regionens miljö och invånarnas hälsa
2. Att vara en liten storstadsregion och samtidigt internationellt ledande
3. Att öka tryggheten i regionen samtidigt som omvärlden upplevs som mer osäker
4. Att minska klimatpåverkan och samtidigt möjliggöra ökad rörlighet och ekonomisk tillväxt
5. Att åtgärda kapacitetsbrister samtidigt som behoven fortsätter att växa
6. Att ha en fortsatt öppen region och samtidigt stärka inkluderingen.

Den allt överskuggande utmaningen är befolkningsutvecklingen. Behoven av att snabbt öka bostadsbyggandet leder till att processerna för bostadsförsörjningsplanering måste snabbas upp. Ur kulturmiljöaspekt innebär detta risker för att objekt och områden med höga värden exploateras utan att möjligheterna att skapa integrerade miljöer, där kulturarvet bidrar till att höja ett områdes värden beaktas. Risken för att kulturmiljöfrågorna blir definierade som att de lägger en ”död hand” eller ”våt filt” över sam-

hällsutformningen ökar när det snarare är så att ett område med en tydligt närvarande historisk dimension skapar trevligare bostadsmiljöer.

Det är inte bara byggandet av bostäder som riskerar att vara ett problem för kulturmiljövården. Även olika kringanläggningar i form av vägar, järnvägar, tunnelbanor, områden för handel och arbetsplatser samt för nöjesliv och folkvimmel behöver ytor för att kunna utvecklas.

Den snabba samhällsutvecklingen riskerar att leda till regionala obalanser inom flera områden. Samtidigt som det finns tillgång till bebyggelsebar mark i flera av kommunerna runt Stockholms stad, är utrymmet för ytterligare nyetableringar inom staden begränsat. Det kan ske främst genom förtätningar, vilket riskerar att innebära ytterligare påfrestningar på redan hotade kulturmiljöer och naturområden.

... och stora möjligheter!

Samtidigt som utmaningarna inom Stockholms län är stora finns också flera möjligheter för att kulturmiljövården ska kunna bli starkare och upplevas mer som en tillgång och medspelare. Några av möjligheterna har sin grund i:

aktörsbredden	inom regionen finns ett mycket stort antal aktörer med hög kompetens i kulturarvs-frågor men också kring förmedling av detsamma. I Stockholms län finns huvuddelen av de nationella museimyndigheterna samt ett stort antal kommunala, organisationsdrivna eller stiftelsemuseer. Vid Stockholms universitet, Kungliga tekniska högskolan samt Södertörns högskola finns utbildningar inom området. De nationella sektorsmyndigheterna har sina huvudlokaliseringar inom länet. Inte minst finns ett aktivt och engagerat civilsamhälle som kan bidra till utvecklingen;
kompetensen	hos aktörerna, både statliga och kommunala, finns en lång rad kompetenser som har betydelse för en väl fungerande kulturmiljöverksamhet. Det finns konsultföretag inom många av de kompetens-områden som behövs för en väl fungerande planeringsverksamhet. Den antikvariska kompetensen inom kommunerna är ojämnt fördelad och har olika organisatorisk hemvist inom kommunerna. Det finns dock kommunantikvarier i ett relativt sett stort antal kommuner;
vilja	från flera aktörer, särskilt landstinget, har uttryckts en vilja att ta ett större ansvar för att säkerställa att det samlade kulturmiljösystemet kan utvecklas på ett positivt sätt och möta de utmaningar som finns;

kunskapsunderlag	bland annat eftersom så många institutioner under lång tid har verkat inom länet, finns omfattande kunskapsunderlag i både digital och analog form. Detta underlättar en framgångsrik kulturmiljö-verksamhet. Självfallet kan nya underlag, i viss omfattning, behöva tas fram men relativt andra regioner är situationen mycket god.

Stockholms läns museum – en regional resurs

Stiftelsen Stockholms läns museum bildas 1981/82 genom en överenskommelse mellan Stockholms läns landsting, Norrtälje, Sigtuna, Stockholms och Södertälje kommuner samt Stockholms läns hembygds-förbund. Bildandet hade föregåtts av långa diskussioner ända sedan 1970-talet och Stockholm var det län som sist kan sägas ha fått ett eget länsmuseum.

Starten för länsmuseet kom att bli osäker, eftersom de avtal som enligt stadgan skulle komma till stånd mellan stiftelsebildarna och stiftelsen avseende på vilket sätt resurserna inom Södertälje museum, Roslagsmuseet, Sigtuna museum och Stockholms stadsmuseum skulle användas för länsmuseiverksamhet endast kom till stånd med Södertälje. Avsikten var att konstverksamheten inom länsmuseet skulle ha sin bas i Södertälje.
Följden av detta kom att bli att verksamheten initialt kom att bedrivas i två spår: dels länskonstverksamheten som utgick från Södertälje och dels den så kallade länsmuseibyrån placerad inom Stockholms stadsmuseum.

Skälen till att stiftelsebildarna inte följde upp sina intentioner då stiftelsen bildades har inte kunnat utredas inom ramen för detta uppdrag. Det är dock en uppgift som kan vara av intresse att studera, eftersom det bristande genomförandet – alternativt tveksamma ingångsvärdet med en integration av de olika museala resurserna inom länsmuseet – utan tvekan kom att påverka verksamheten under den period då den byggdes upp. Det har dessutom bidragit till dagens läge då det kan ifrågasättas om stiftelsen följer sina stadgar i alla delar.

Redan tidigt togs beslut om att länsmuseet inte skulle ha egna samlingar (utöver det fotoarkiv samt tjänstearkiv som successivt byggts upp). Detta måste bedömas idag som ett klokt beslut, även om samlingen ofta ses som det som konstituerar ett museum. Stockholms län är dock landets museitätaste region.

Samlingar av objekt och olika arkiv med anknytning till Stockholms län och dess kommuner saknas inte. Ytterligare en samlingsbärande institution hade med stor sannolikhet inte tjänat kulturarvet väl; det torde snarare vara så att det behov som finns är av mer ”samlade samlingar” för att effektivisera och rationalisera hanteringen.

Stiftelsens styrelse beslutade 1986 att sammanföra verksamhetens bägge delar inom en och samma organisatoriska ram, även om lokaliseringen av länskonstverksamheten till Södertälje bibehölls en period. Länsmuseet flyttade i början av 1990-talet från Stockholms stadsmuseum till lokaler inom Sabbatsbergs-området.

År 2003 togs initiativ till en lokalstudie med anledning av den svåra lokalsituationen för personalen och verksamheterna. Styrelsen beslutade den 3 juni 2003 att enhälligt förorda en flytt av verksamheterna till Dieselverkstaden i Sickla och från 2005 har verksamheten sin bas där. Från 2013 har slöjd-verksamheten inom Slöjd Stockholm förts över från kulturförvaltningen inom landstinget till länsmuseet, dock utan att stiftelsens stadgar förändrats.

Totalt fanns 2016 inom museet 31 anställda (26 tillsvidareanställda och 5 visstidsanställda).

Förutom tjänstelokaler, verkstäder och dylikt finns i Sickla också en mindre utställningsverksamhet med mellan 23 000-26 000 besökare per år, vilket med tanke på läget är en mycket begränsad besöksskara. Det har diskuterats om det är rimligt att utställningsverksamheten upprätthålls, dels med tanke på att den enbart når ett mycket begränsat antal besökare trots lokaliseringen och dels det mycket stora antalet kvalificerade museer runt om i Stockholms län. Utöver verksamheten i Sickla, bedrivs verksamhet på olika platser inom länet. Aktiviteterna besöktes 2016 av cirka 11 000 personer.

Vid genomförandet av denna förstudie har konstaterats att de föreligger en diskrepans mellan den verksamhet som bedrivs inom stiftelsen och dess stadgar. Denna är tydlig i flera delar:

- verksamheten bedrivs inte i enlighet med stadgans §2, stiftelsens ändamål
- införandet av verksamheten inom Slöjd Stockholm har inte förts in i stadgan och saknar därigenom stöd i denna
- uppdragsverksamhet bedrivs även utanför Stockholms län
- stiftelsestyrelsen ska ha sitt säte i Stockholms kommun, men sammanträder, har sitt kansli, arkiv och dylikt i Nacka kommun.

Pythagoras motorfabrik i Norrtälje kommun, en välbevarad industrimiljö tack vare ett aktivt civilsamhälle.
Foto Jan Olov Westerberg 2017. Licens: CC-BY-SA.

Förslag till fortsatt arbete

Under arbetet med denna förstudie har samtal förts med företrädare för enskilda kommuner inom Stockholms län, landstinget samt länsstyrelsen. Samtalen har skett endast med tjänstemän, inga politiska företrädare har intervjuats.

Samtalen, tillsammans med studiet av dokument och litteratur samt vissa fältbesök, har lett fram till en tydlig bild av hur ett fortsatt arbete skulle kunna bedrivas för att svara upp mot de synpunkter som har förts fram.

Från kommunal sida har påtalats den variation som finns mellan kommunerna avseende både personalresurser, kompetenser, tillgång till underlagsmaterial samt modeller för hur den faktiska ärendehanteringen inom plan- och byggområdet bedrivs. Kulturmiljöintresset kommer inte alltid in tidigt i de processer som leder fram till en exploatering, oavsett om denna handlar om nyexploatering, förtätning eller tillbyggnader. Skälen till detta är naturligtvis många. Men det har lyfts fram att i kommuner som har en överenskommen och politiskt beslutad ”procedurordning” för hur kulturmiljöintresset ska hanteras, exempelvis Södertälje, är det lättare att hävda sakintresset.

Naturligtvis vore det mest önskvärda att samtliga kommuner hade tillgång till egen antikvarisk expertis. Detta skulle underlätta hanteringen i kommunerna, snabba upp processerna och innebära besparingar då försenade exploateringsprocesser kostar pengar.

Det kommunalekonomiska läget medger dock inte alltid prioriteringen av denna egna tillgång. Samtidigt finns inom regionen en stor tillgång till kvalificerat konsultstöd. Detta är en möjlighet, men också ett problem eftersom konsultfirmorna oftast agerar på exploatörens uppdrag. Exploateringsprocesserna innehåller stora delar av myndighetsutövning, vilket förutsätter kompletta och ojäviga underlag för att säkerställa både lagefterlydnad och medborgarinflytande.

Det har lyfts fram att de nätverk som idag finns är en stor styrka. Samtidigt är de inte heltäckande och omfattar inte alla delar av systemet. Så träffas till exempel inte all personal inom kommunerna som har antikvariska uppgifter - med koppling till kulturmiljövården - tillsammans med företrädare för museer och länsstyrelse annat än mycket sällan. Det finns ingen enhetlig bild av omfattningen av de kompetenser som finns inom länet eller vilka utmaningar som finns specifikt i varje kommun.

Ett förstärkt och utbyggt nätverk med en tydlig aktör som tar ansvar för att nätverket drivs framåt skulle bidra till att möjligheterna till kompetensdelning och samverkan i större utsträckning än idag tas tillvara. Det skulle också ge kulturmiljövårdsintresset en starkare gemensam plattform och skapa möjligheter att mer kraftfullt kunna agera proaktivt, vilket skulle leda till att diskussionerna om ”våta filtar” och ”döda händer” minskar.

Roll- och ansvarsfördelningen mellan aktörerna i systemet är inte alltid tydlig annat än på en övergripande nivå. Det har förts fram exempel på där personer

inom en aktör har gett råd till en exploatör som visar sig vara i motsättning med kraven i myndighetsutövningen. Sådant kan naturligtvis alltid ske. Men en tydliggjord, överenskommen och känd roll- och ansvarsfördelning minskar sannolikheten för misstag och bidrar därigenom till mer effektiva processer. Länsmuseets roll har lyfts upp i flera samtal. Samtidigt som det finns stor respekt för den kompetens och erfarenhet som byggts upp genom åren, har möjligheterna för en mer fokuserad roll påtalats. Fråga har ställts om det är rimligt att ha en utställningsverksamhet i ett län med så stora resurser för utställningar hos en lång rad aktörer. Det har också lyfts fram att dagens uppdragsverksamhet med fördel kan bedrivas av andra aktörer, inte minst då uppdragsverksamhetens finansiering är oklar.

Sammantaget har de synpunkter som förts fram lett till förslag inom fyra områden:

- skapa en ny modell för regional kulturmiljövård med en nätverksbaserad arbetsmodell
- genomföra en kartläggning av resurser och förutsättningar hos de kommunala aktörerna
- inom ramen för den nya modellen etablera en flerårig, löpande satsning på kompetensutveckling
- utnyttja kapaciteten inom länsmuseet bättre

Stockholmsmodellen för regional kulturmiljövård – Stockholms kulturmiljönät

Stockholmsregionen har på olika sätt unika förutsättningar. Många och resursrika kommuner. En kulturhistoria som manifesteras i landskapet och som gör den historiska dimensionen närvarande över hela länets yta. Rikets huvudstad med allt vad det innebär av riksledning, nationella institutioner och kulturell laddning. Till de unika förutsättningarna hör Stockholms länsmuseum som har andra förutsättningar än andra länsmuseer (se mer nedan).

Kulturmiljövårdens organisation har som visats i tidigare kapitel förändrats över tid. Sedan 1970-talet har både den statliga kulturmiljövården nationellt och regionalt förstärkts, samt stödet till länsmuseerna ökat. Lagstiftningen har utvecklats och hänsynen till kulturmiljön och dess värden har integrerats i annan lagstiftning. Resurserna för bidrag som stöd för bevarande har ökat.

Samtidigt med ökningen har den roll som länsmuseerna hade före 1970-talets minskat. Under en period hade länsstyrelserna större möjligheter att ge stöd och råd samt i flera fall samordna kulturmiljövården oberoende av vilka aktörer som deltog inom ett län. Senare år har denna möjlighet minskat, främst som ett resultat av ökande arbetsbelastning orsakat av exploateringstrycket men också som en följd av förskjutningen av den statliga rollen. Detta har skapat en ”lucka” i den samlade struktur som behövs för att kulturmiljövårdsystemet ska fungera väl.

Genom att utveckla och koppla ihop de olika nätverk som idag finns inom länet (nätverket mellan cheferna vid de kommunala museer som ingår i Stiftelsen Stockholm läns museum, nätverket mellan kommunantikvarierna med flera) kan en ny modell för lokal och regional kulturmiljövård utvecklas.

Modellen skulle ha som grund samverkan och kompetensdelning mellan aktörerna samt en samlad kompetenspool av expertkaraktär på regional nivå. Här skulle ett förnyat Stockholms läns museum kunna ha stor betydelse.

Fördelarna med en ny modell för regional kulturmiljövård med grund i en nätverksorganisation är flera:

- det är en logisk fortsättning på förändringarna av den nationella kulturpolitiken och införandet av den så kallade ”portföljmodellen” med ett större utrymme för regionalt ansvarstagande
- det fyller den ”lucka” som finns efter förändringarna inom kulturmiljövårdens statliga aktörer
- det tar vara på och kopplar ihop den kompetens som finns inom regionen och ökar genom det utväxlingen
- det skapar förutsättningar för en tydligare roll- och ansvarsfördelning mellan kulturmiljövårdens regionala och lokala aktörer inom både stat-, region och kommun
- det ger en tydligare roll för den regionala nivån

Jag föreslår därför:

att Stockholms läns landsting tar initiativ till etableringen av ett Kulturmiljönätverk Stockholm och att förberedelserna för ett sådant sker parallellt med övriga förslag som här läggs fram.

att ansvaret för ett bygga upp samordna ett sådant nätverk tas av Stockholms läns landsting i samverkan med länets kommuner.

att arbetet för att i detalj utreda och etablera Kulturmiljönätverk Stockholm sker med grund i en delaktighetsskapande process som ger möjlighet till inflytande i arbetet.

att målet sätts att verksamheten inom ett Kulturmiljönätverk Stockholm ska vara etablerad inom två år efter att beslut fattats.

En kartläggning av resurser och förutsättningar

Inom Stockholms län finns stora resurser för kulturmiljövård och museiverksamhet. Detta gäller både inom den statliga förvaltningen och inom kommunerna. Majoriteten av den statliga museiverksamheten i landet är koncentrerad till länet.

I kommunerna Stockholm, Södertälje, Norrtälje och Sigtuna finns kommunala museer med yrkesutbildad personal, i flera fall med inriktning mot kulturarv och kulturmiljövård. Mindre än hälften av kommunerna i länet har en kommunantikvarie, även om det kan finnas personal med yrkesutbildning och arbetsuppgifter av antikvarisk karaktär men med annan tjänstebeteckning. I vissa kommuner finns väl utbildade rutiner för samråd i kulturmiljöärenden, medan andra återigen har svagare strukturer.

En viktig del i ett utvecklat nätverk är kunskap om de i nätverket ingående aktörerna, deras förutsättning-ar och kompetenser. Idag finns ingen samlad

och konsekvent genomförd kartläggning över förutsättningarna hos länets aktörer. Det är oklart vilka kompetensluckor som finns inom länet och vilka behov av förstärkningar som bör prioriteras.

Kulturmiljövårdens inflytande och insyn i samband med ärendehandläggning inom plan- och bostadsfrågor varierar från kommun till kommun. Detta är en naturlig och önskvärd följd av att kommunerna är fria att organisera sig och sitt arbete. Samtidigt skulle det vara en fördel om goda exempel på hanteringen av hänsynstagandet sammanställdes och diskuterades.

En kartläggning bör också översiktligt redovisa vilken form av underlagsmaterial som finns i de olika kommunerna och inom länet som helhet. Detta för att identifiera eventuella luckor och behov av länsövergripande kunskapsuppbyggnad.

Slutligen bör kartläggningen genomföras som en del i den process som beskrivits ovan för etableringen av Kulturmiljönätverk Stockholm.

Jag föreslår därför:

att en samlad kartläggning över vilka förutsättningar som finns hos kommunerna inom länet genomförs som en inledande del i arbetet med att etablera ett Kulturmiljönätverk Stockholm.

att det i denna kartläggning särskilt fokuseras på vilka specifika kompetenser som finns i respektive kommun och inom länsmuseet samt att den organisatoriska inplaceringen för eventuell antikvarisk kompetens inom kommun redovisas.

att det i kartläggningen också redovisas vilka arbetsprocesser som tillämpas hos respektive aktör när det gäller kulturmiljövårdens inflytande och insyn.

att kartläggningen slutligen också omfattar vilka underlagsmaterial som finns på kommunal och regional nivå.

Systematisk kompetens- och systemutveckling

När arbetet med att etablera Kulturmiljönätverk Stockholm har inletts och resurskartläggningen genomförts, presenterats och analyseras bör ett samlat program för kompetensökning och systemuppbyggnad upprättas.
Från kommunernas sida har under genomförande av denna förstudie efterlysts insatser för att höja kompetensen både hos de aktörer som idag finns inom den regionala kulturmiljövården men också för aktörer inom de delar av kommunerna som hanterar plan- och byggnadsfrågor.

Med kompetensutveckling avses i detta sammanhang inte endast sådant som kan beskrivas under rubriken ”kurser”, utan även och kanske framför allt gemensamma möten och samtal för att ensa uppfattningarna i en rad frågor:

- vad som menas med kulturhistoriskt värde
- vilka hänsynsregler det finns i gällande lagstiftning, hur de tillämpas och tolkas
- hur de bevarande kulturmiljöer kan vara en tillgång för samhällsutveckling
- hur ser en framgångsrik samverkanskedja i det enskilda ärendet ut
- vilka behov finns till kompetensökning.

Med systemutveckling menas insatser för att lyfta fram och även anpassa goda exempel på hur hantering av ärenden kan genomföras på ett sådant sätt att kulturmiljövårdsintresset blir en tillgång och inte främst ses som en spärr. Inom ramen för ett länstäckande kompetensutvecklingsprogram bör också finnas möjligheter till utbytes-tjänstgöring och praktik hos andra aktörer

Jag föreslår därför:

att ett samlat program för kompetens- och systemutveckling tas fram som en del i arbetet med att etablera Kulturmiljönätverk Stockholm.

att arbetet med att utveckla programmet sker i samma processform som för hela nätverksuppbyggnaden så att alla deltagare har möjlighet att känna att de kan påverka.

En ny roll för länsmuseet

Stockholms läns museum har i förhållande till majoriteten av de regionalt verkande museerna en unik möjlighet att kunna fungera som en sammanhållande och samordnande funktion, som ger stöd till alla kommuner inom länet i till exempel frågor rörande kulturmiljöintressen. Länsmuseet kan också vara en arena för att skapa mötesplatser och förmedla kunskap som skapas inom övriga lokala museiinstitutioner inom länet utanför dessas hemmakommuner. Skälen till att förutsättningarna är särskilt goda är att Stockholms läns museum inte har resurser bundna i stora fasta utställningar, förvaltning av egna byggnader eller omfattande samlingar. De resurser som finns utgörs främst av personalens kompetenser och de nätverk som byggs upp.

Diskussioner förs för närvarande om länskulturinstitutionernas organisering, där ett alternativ är att de samlas inom ramen för landstingets kulturförvaltning. Denna modell har genomförts på flera håll i landet. Förvaltningsmodellen för verksamheten har stora fördelar rent generellt, inte minst genom att olika likartade stödfunktioner kan samordnas. En sådan förvaltningsmodell skulle sannolikt ge länsmuseet bättre förutsättningar för både en effektivare resursanvändning, en starkare stödfunktion gentemot kommunerna men också en mer samlad förmedlingsverksamhet.

Frågan om associationsmodellen och vilken form av inflytande som ska finnas över den verksamhet som idag bedrivs i stiftelseformen måste hanteras i särskild ordning. Alldeles oavsett vilken form som väljs måste dock dagens stadgar och verksamhet ses över.

En utvecklad verksamhet inom Stockholms läns museum har mycket stor potential – inte minst inom den regionala kulturmiljövården som är en naturlig del i kulturförvaltningens verksamhet. I denna senare del är det självklart att det kommunala inflytandet måste finnas. Genom etablerandet av Kulturmiljönätverk Stockholm kan ett sådant inflytande säkerställas.

Förändringar i dagens verksamhet kan ge goda resultat och bidra till att skapa en nationellt ledande verksamhet i ett nytt regionalt musei- och kulturmiljölandskap. Det är viktigt att samtliga kommuner inom Stockholms län ges möjlighet att delta.

Detta är särskilt tydligt i fråga om kulturmiljövårdsuppdraget, även om det också berör förmedlings-uppdraget. Stockholmsregionen expanderar i en mycket hög takt, vilket gör att det finns ett stort behov av kompetens inom kulturmiljöområdet för att stödja särskilt de mindre kommunerna som inte har tillgång till egen expertis. Länsmuseet i en ny roll skulle kunna ge detta stöd både genom egen expertis. Men kanske framförallt genom att uppfylla en ”nodfunktion” inom ett Kulturmiljönätverk Stockholm.

Ett förändrat och utvecklat länsmuseum kan genom de unika förutsättningarna - som inte låser verksamheten i en traditionell form för museiverksamheten - bli Sverigeledande inom kulturmiljöområdet.

Jag föreslår därför:

att verksamheterna inom Stockholms läns museum ses över med utgångspunkt i de diskrepanser mellan stadgar och verksamhet som har konstaterats.

att Stockholms länsmuseum ges förnyat uppdrag att vara ”motor” och ”sammanhållande” i Kulturmiljönätverk Stockholm.

att förändringsprocessen genomförs som ett led i att etablera en förvaltningsmodell och då inriktningsbeslut fattats integreras med huvudprocessen att etablera ett Kulturmiljönätverk Stockholm.

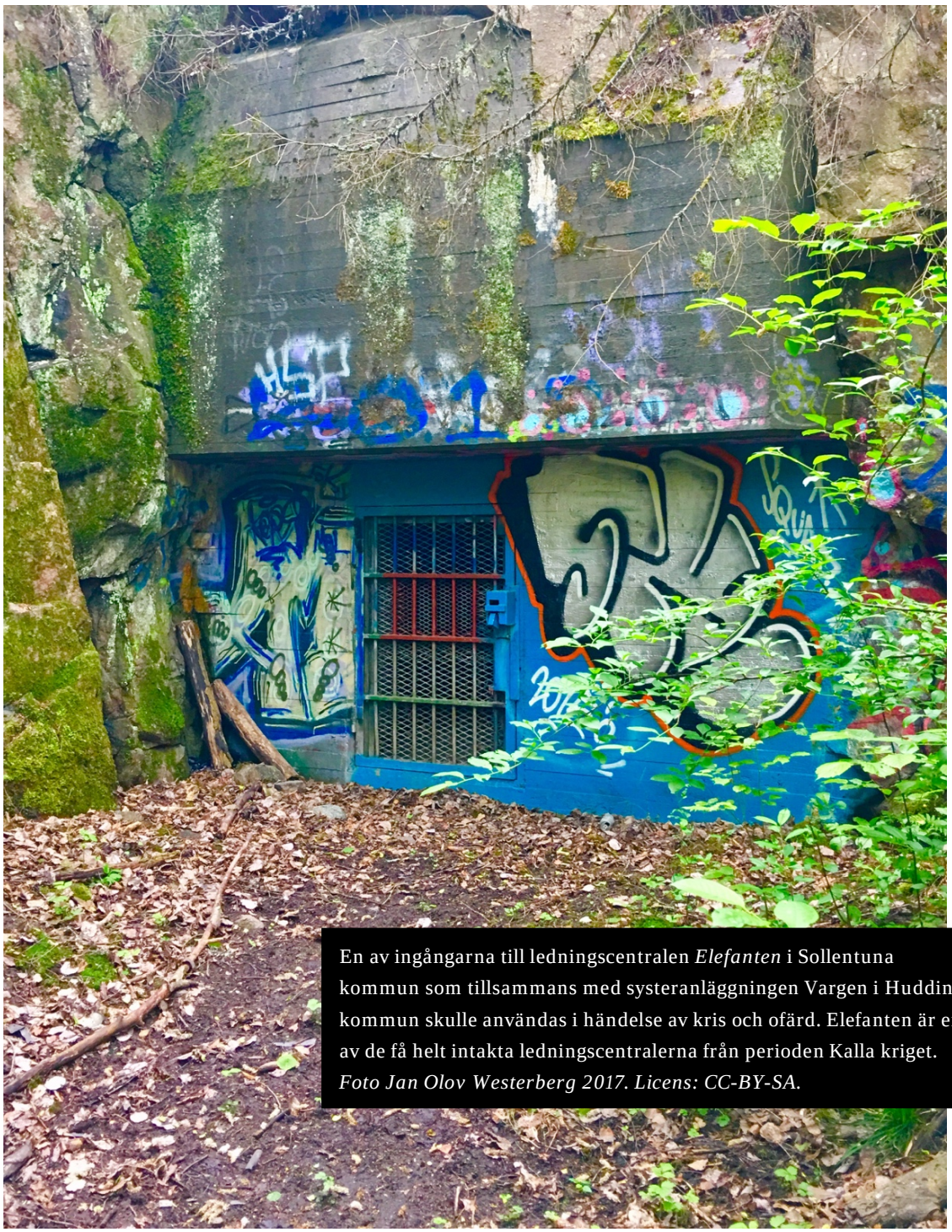

En av ingångarna till ledningscentralen *Elefanten* i Sollentuna kommun som tillsammans med systeranläggningen Vargen i Huddinge kommun skulle användas i händelse av kris och ofärd. Elefanten är en av de få helt intakta ledningscentralerna från perioden Kalla kriget. *Foto Jan Olov Westerberg 2017. Licens: CC-BY-SA.*

Källor

Samtal

Anderljung, Åsa	Botkyrka kommun
Falk, Christer	Stockholms läns museum
Fogelström, Catharina	Stockholms läns landsting
Hesselbom, Ted	Sigtuna museum
Olsson, Robert	Stockholms kommun
Palmer, Lars	Sigtuna kommun
Schlyter, Louise	Länsstyrelsen Stockholm
Tibblin, Emma	Södertälje kommun
Wiström, Eva	Österåkers kommun

Webb

https://www.raa.se/kulturarvet/

(uppdaterad 2017-02-17, uttag 2017-06-16)

http://www.rufs.se/rufs-2050/

(uttag 2017-06-16)

https://ext-geodatakatalog.lansstyrelsen.se/GeodataKatalogen/

Officiellt tryck

Europarådet fördrag ETS 176, European Landscape Convention

Förordning (1993:379). Bidrag för kulturmiljövård.

Proposition1974:28, Kulturpolitiken del 1.

Proposition 1975:20, Kulturpolitiken del 2.

Proposition 1975/76:135, Kulturpolitiken del 3.

Proposition 1976/77:100. Budgetproposition.

Proposition 1978/79:100. Budgetproposition.

Proposition 1980/81:122. Nytt byggnadsvårdsanslag.

Proposition 1987/88:104. Ny kulturminneslag.

Proposition 1989/90:146. Landskapsvårdsersättning införs.

Proposition 1988/89:154. Samordnad länsförvaltning

Proposition 1996/97:1. Kulturproposition.

Proposition 1997/98:45. Miljöbalken.

Proposition 1997/98:145. Miljömål.

Proposition 1998/99:114. Kulturarv, kulturmiljöer och kulturföremål.

Proposition 2009/10:3. Tid för kultur.

Proposition 2016/17:116. Kulturarvspolitik.

SOU 1972:45. Kulturmiljövård

SOU 1973:5. Museerna

SOU 1991:64. Förvaltning av vissa kulturmiljöer.

SOU 1992:107. Arkeologi och exploatering.

SOU 1994:51. Minne och bildning.

SOU 1996:128. Skyddet för kulturmiljön.

SOU 2005:80. Uppdragsarkeologi i tiden.

SOU 2009:15. Kraftsamling!

SOU 2009:16. Kulturutredningen.

SOU 2012:37. Kulturmiljöarbete i en ny tid.

SOU 2015:89. Ny museipolitik.

Proposition 2016/17:116. Kulturarvspolitik och museilag.

Litteratur, artiklar mm

Arnell, Kjell-Håkan (red). Vadstena möte, ett kvartssekel med länsantikvarierna (2003).

Beckman, Jenny, Naturens palats: Nybyggnad, vetenskap och utställning vid Naturhistoriska riksmuseet 1866–1925 (Kungliga tekniska högskolan, 1999).

Bergström, Anders, & Victor Edman, Folkhemmets museum: Byggnader och rum för kulturhistoriska samlingar (Byggförlaget, 2005).

Digisam, Digitalisering av kulturarvet, nuläge och vägvalsfrågor: Sammanfattning och analys från arbetet med digitaliseringsplaner vid statliga kulturarvsmyndigheter och institutioner (2015).

Digitalt kulturarv – Nationell strategi för arbetet med att digitalisera, digitalt bevara och digitalt tillgängliggöra kulturarvsmaterial och kulturarvsinformation 2012–2015 (Kulturdepartementet, 2012).

Fernstål, Lotta, Genusperspektiv i museer: En omvärldsbevakning (Statens historiska museer, 2011).

Furumark, Anna, red., Att störa homogenitet (Nordic Academic Press, 2013).

Hamrin, Örjan, m.fl., red., Museet som makt och motstånd: Festskrift till Erik Hofrén 10 april 1996 (Arbetets museums vänner, 1996).

Harrison, Dick, Hon inredde världens första museum i ett tempelrum (Svenska Dagbladet, 3 jan 2017).

Hegardt, Johan, ”Historien om ett museum och om forskning utanför universitetet”, i Fredrik Svenberg, red., Forskning vid museer (Statens historiska museer, 2011).

Hillström, Magdalena, Ansvaret för kulturarvet: Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919 (Linköpings universitet, 2006).

Hofrén, Erik, red., 70-talets museum: Samspel, kontakt, kommunikation (LT förlag, 1970).

Lihammer, Anna, Forskning vid svenska ABM-institutioner: En undersökning av aktuella förutsättningar och trender (Nobelmuseet, 2009)

Myndigheten för kulturanalys, Besöksutveckling för de centrala museerna 2014: Redovisning av ett regeringsuppdrag (2015).

Myndigheten för kulturanalys, Kultur av vem? En undersökning av mångfald i den svenska kultursektorn (2015).

Näsman, Olof, Samhällsmuseum efterlyses: svensk museiutveckling och museidebatt 1965–1990 (Umeå universitet, 2014).

Rentzhog, Sten, ”70-talets museum – 25 år efteråt”, i Örjan Hamrin m.fl., red., Museet som makt och motstånd: Festskrift till Erik Hofrén 10 april 1996 (Arbetets museums vänner, 1996).

Riksantikvarieämbetet, Trender i tiden 2010–2015: Riksantikvarieämbetets omvärldsanalys (2010).

Riksantikvarieämbetet. Länsmuseernas och motsvarande museers kulturmiljöarbete. Kartläggning och redovisning av förutsättningarna för samverkan och verksamhetsutveckling på regional nivå (2015).

Riksförbundet Sveriges museer, Känn dig som hemma på framtidens museum: Ett framtidsdokument från Riksförbundet Sveriges museer (2015).

Riksutställningar, Museerna och mångfalden: En analys av hur den svenska museisektorn kan stödja och ta vara på utvecklingspotentialen i det mångkulturella Sverige (2014).

Riksutställningar, Länsmuseernas situation (2016).

Rosander, Göran, ”Museerna och tidsandans förändring”, i Örjan Hamrin m.fl., red., Museet som makt och motstånd: Festskrift till Erik Hofrén 10 april 1996 (Arbetets museums vänner, 1996).

Statens kulturråd, Museiförslag – Kulturrådets överväganden och förslag angående de centrala museernas uppgifter och ansvar för landets museiväsende (1986:3).

Svanberg, Fredrik, red., Forskning vid museer (Statens historiska museer, 2011).

Svanberg, Fredrik, Museer och samlande (Statens historiska museer, 2009).

Svenska framtidsutmaningar – Slutrapport från regeringens Framtidskommission (Ds 2013:19).

Svenska ICOM, ICOM:s etiska regler (2011).

Sveriges Kommuner och Landsting, Att fånga platsens själ – handbok om ”Cultural planning” (2011).